

Apokalyptisk atombombefilosofi

ESSAY: Da atombomben falt ned på Hiroshima 6. august 1945 ble verden forandret for alltid, mente den østerrikske filosofen Günther Anders. «Fra nå av er Hiroshima en verdenstilstand,» skriver han.¹ Med det mente han at atombomben utgjør en ny eksistensiell betingelse, fordi alt liv som finnes står i fare for å tilintetgjøres.

Av Hannah Monsrud Sandvik

Günther Anders (1902-1992) er en relativt ukjent tenker, særlig innenfor angloamerikansk filosofi, men han har kanskje aldri vært mer relevant enn nå, og fortjener å hentes frem fra glemselen. For å gi en innledende oppsummering: Anders utviklet en filosofisk antropologi for de [teknologiske](#) og [moralske](#) utfordringene han så i sin samtid, og er særlig kjent for sin aktivisme mot atomvåpen. Holdningen hans er pessimistisk – gapet mellom produksjonsevne og forestillingsevne i det moderne samfunnet har blitt så stort at vi ikke lenger er i stand til å se for oss konsekvensene av handlingene våre, og teknologien har gått fra å være et middel til å bli en eksistensiell betingelse.

Bakgrunnen for Anders' tenkning er 2. verdenskrig. Sjelden har så mye stått på spill, og de involverte landene investerte massivt i forskning for å utvikle teknologi som kunne hjelpe dem å vinne krigen. Samtidig ble de potensielt ødeleggende konsekvensene tydelige, for eksempel gjennom vitenskapens rolle i utviklingen av effektive massedrapsmetoder under Holocaust. Atombomben er et annet godt eksempel: På den ene siden betød mestringen av atomet at mennesket nærmest ble opphøyd til det gudommelige, men på den andre siden har den potensielt så katastrofale konsekvenser at selve eksistensgrunnlaget vårt er truet. Allmakt har blitt erstattet av avmakt, og det er ingen mulighet for flukt.

Konflikten mellom USA og Nord-Korea, og rapporter om at Russland har utviklet atomvåpen med ubegrenset rekkevidde, gjør at atombombetrusselen i dag er tilbake for fullt, om den noensinne var borte. At faren for bruk av atomvåpen er større enn på lenge, er også et poeng Den Norske Nobelkomite brukte i sin begrunnelse for å gi fredsprisen i 2017 til ICAN, en organisasjon som har jobbet for å få til et traktatfestet forbud mot atomvåpen.² I denne konteksten er Anders' atombombefilosofi skremmende aktuell. I tillegg kan hans tanker om forholdet mellom menneske og teknologi hjelpe oss til å snakke om andre potensielle katastrofer, knyttet til for eksempel klimaendringer. Det underliggende spørsmålet er som følger: hvordan handler vi i møte med den overhengende trusselen om verdens ende?

En annerledes filosof

Günther Anders (1902-1992) het egentlig Günther Siegmund Stern og vokste opp i en sekulær jødisk familie i Breslau (byen hører i dag til Polen og heter Wrocław). Anders' navn er kanskje lite kjent, men til gjengjeld kan man gi en biografisk introduksjon til ham nesten utelukkende ved å nevne navn som i dag er en del av den etablerte filosofiske kanon: Etter å ha tjenestegjort som

soldat under første verdenskrig studerte han filosofi og kunsthistorie i Hamburg under [Ernst Cassirer](#) og Erwin Panofsky. Filosofiinteressen førte ham videre til Freiburg, hvor han studerte under [Edmund Husserl](#) og [Martin Heidegger](#). Han hadde førstnevnte som veileder og tok et kritisk oppgjør med tenkningen til begge (Heideggers filosofi omtalte han som «pseudokonkret, ignorant overfor naturen og apolitisk»)³. Under Heideggers forelesninger i Marburg i 1925 ble han kjent med [Hannah Arendt](#), som han senere skulle gifte seg med. (De skilte seg etter åtte år, angivelig fordi Arendt følte at Anders pessimistiske holdning ble for mye å leve med.) Blant studiekameratene hans i Freiburg finner vi også [Hans Jonas](#), som han hadde et livsvarig vennskap til. Fetteren hans var for øvrig [Walter Benjamin](#).

Fascismens fremvekst i Tyskland (og [Theodor W. Adornos](#) motarbeidelse av habiliteringsprosjektet hans i musikkfilosofi) la en demper på Anders' ambisjoner om en akademisk karriere, og han flyttet etter hvert til Berlin på jakt etter jobb. Takket være en anbefaling fra Bertolt Brecht begynte han å jobbe som journalist i avisen Berliner Börsen-Courier på slutten av 1930-tallet, og der var han angivelig så produktiv at redaktøren skal ha protestert at de ikke kunne undertegne halvparten av artiklene de trykket med det samme navnet. Ifølge anekdoten svarte Anders at de gjerne måtte kalle ham noe annet, en oppfordring redaktøren tok så bokstavelig at «Anders», som betyr «annet» eller «annerledes» på tysk deretter fungerte som pennens navn hans, og etter hvert erstattet «Stern» fullstendig.⁴

LES OGSÅ: [Filosofier i krig](#) • [Møter med Hannah Arendt](#)

Kort tid før nasjonalsosialistene tok makten i Tyskland flyktet Anders til Paris sammen med Arendt, og deretter videre til USA uten henne. Der hadde han diverse småjobber, blant annet som kostymeutleier i Hollywood, lærer og samlebandsarbeider ved en fabrikk i Los Angeles. I løpet av disse årene holdt han seg mye for seg selv og deltok lite i det intellektuelle miljøet rundt andre tyske tenkere i eksil. På 1950-tallet dro han tilbake til Europa sammen med sin nye kone, Elisabeth, og bosatte seg med henne i Wien og ble østerriksk statsborger. Der begynte han å jobbe med hovedverket sitt, *Die Antiquiertheit des Menschen (Menneskets utdaterthet)*, som tittelen kan oversettes til på norsk, ble utgitt i to bind i henholdsvis 1956 og 1980 (planen om et tredje bind ble aldri realisert)) og stiftet antiatombevægelsen med Robert Jungk i 1954. Etter hvert blir et hovedmotiv i tenkningen hans tydelig: den selvpåførte apokalypsen og forholdet mellom menneske og teknologi.

Overdrivelse som filosofisk metode

Anders så Hitler ta makten, atombomben bli til og bli brukt, og millioner av jøder bli deportert og drept uten at omverdenen grep inn. Hvordan får man folk til å forstå alvor?

Anders tilnærming til filosofi må sees i sammenheng med dette spørsmålet. Måten han skriver på skiller seg fra tradisjonelle fagfilosofiske tekster, med hyppig bruk av overdrivelser og aforismer for å understreke og tydeliggjøre poengene sine. For Anders er dette et metodisk poeng:

«Overdrivelse er min filosofiske metode», skriver han.⁵ Selv sammenligner han den med å se noe gjennom et mikroskop: en bakterie som observeres gjennom et mikroskop forandrer seg ikke bare fordi vi ser en forstørrelse av den, den blir bare lettere å se.⁶

Slik gjør ikke overdrivelsen at saksforholdet som beskrives mindre sant, det er heller slik at overdrivelsen gjør at vi for første gang blir klare over hva vi ser. Dermed blir overdrivelsen en måte å komme nærmere sannheten på, og tvinge leseren til å konfrontere og forholde seg til den.

Som en reaksjon på den politiske situasjonen han befant seg i, begynte Anders å se på filosofi som et verktøy som kunne brukes til å analysere faktiske samfunnsforhold, og bidra til å endre dem. Anders kalte dette for *Gelegenheitsphilosophie*, eller anledningsfilosofi, som vi kan oversette det til på norsk. Selv beskrev Anders det som en blanding av metafysikk og journalistikk.⁷ Poenget er at filosofi alltid springer ut av bestemte hendelser: Der filosofi ofte forstås som å ta et skritt tilbake fra det tilfeldige og vilkårlige for å betrakte verden på et abstrakt nivå som bare kan forstås gjennom fornuften, forsøker Anders å si at det er slike hendelser som først setter filosofien i gang. Vi reagerer på det som skjer rundt oss, og forsøker å finne en måte å forholde oss til det på. Et eksempel på dette, som også lar oss bevege oss nærmere inn på Anders' tenkning, er bombingene av Hiroshima, og historien til en av pilotene som deltok.

Hiroshima-piloten Claude Eatherly

På 1960-tallet startet Anders en brevveksling med Claude Eatherly, den amerikanske piloten som hadde gitt tommel opp for at værforholdene den 6. august 1945 var gode nok til at atombomben kunne slippes over Hiroshima.⁸

Etter Hiroshima ble Eatherly feiret som en helt i USA, fordi han hadde deltatt i oppdraget som var med på å fremskynde slutten på krigen. Men selv slet han med å akseptere rollen han hadde hatt i bombingene, som tok livet av over 100 000 mennesker. I årene som fulgte led han av alkoholproblemer og spillavhengighet, og ble arrestert flere ganger. Lovbruddene var utenom det vanlige: Ved en anledning forfalsket han en sjekk og sendte pengene til Hiroshima; en annen gang ranet han en bank med lekepistol og forlot stedet uten å ta med seg pengene. Ekteskapet hans falt snart fra hverandre, og han forsøkte å ta sitt eget liv. Til slutt lot han seg frivillig innlegges på et psykiatrisk sykehus. Hendelsene skapte overskrifter i avisene og nasjonal forvirring. Hvordan kunne dette skje med en krigshelt?

I brevene de utvekslet diskuterte de hvordan Eatherly var et levende eksempel på at den teknologiske utviklingen og en ny arbeidsfordeling reduserer oss til tannhjul i større maskinerier som gjør det vanskeligere å se sammenheng mellom årsak og virkning. Det at jeg trykker på en knapp virker ikke relatert til det faktum at millioner av mennesker dør som en følge av det. Her kan man for eksempel dra en parallell til bruk av droner i krig. Det er paradoksalt at det er vanskeligere å ta livet av ett enkeltmenneske man står ansikt til ansikt med enn det er å drepe mange

mennesker, bare de kommer litt på avstand. Noe av grunnen til dette er at jo større effekt en handling har, jo vanskeligere har vi for å se for oss konsekvensene av denne handlingen.⁹ Anders kaller denne manglende forståelsen av sammenhengen mellom en handling og dens konsekvenser, for *det promethevske gapet*.¹⁰

Når avstanden til en handlings konsekvenser blir større, blir det også vanskeligere å snakke om moralsk [ansvar](#). Et eksempel Anders bruker for å illustrere dette er Adolf Eichmann, en av lederne for organiseringen av Holocaust. Da han skulle forsvare rollen han hadde spilt i prosessen hvor millioner av jøder ble drept, hevdet han at han var uskyldig – han hadde bare fulgt ordre fra sine overordnede. Dette argumentet holder ikke, mener Anders. Vi glemmer oss bak komplekse saksforhold og teknologisk avstand i et forsøk på å unnsnippe moralsk ansvar, men i enhver sammenheng hvor vi, direkte eller indirekte, bidrar til en handling, er vi faktisk med på å utføre denne handlingen. Å bruke Eichmann sin unnskyldning er det samme som å oppheve friheten til å gjøre moralske valg, skriver Anders.¹¹ På samme måte var det ikke Eatherly som tok avgjørelsen om at Hiroshima skulle bombes, og det var heller ikke han som slapp selve bomben, men det gjør ham ikke ansvarsløs. At han havnet på kant med loven forstår Anders som et forsøk på å søke en straff han følte han fortjente, men aldri fikk.

På samme måte som med oppstyking av arbeidsoppgaver vil ny teknologi redusere oss til mindre ledd i en større handlingssammenheng og ødelegge vår moralske forestillingsevne, altså vår evne til å sette oss inn i moralske dilemmaer og situasjoner. Vi er *omvendte utopister*, for å bruke Anders sitt begrep: Mens vanlige utopister ikke er i stand til å realisere det de forestiller seg, er utfordringen vår at vi ikke er i stand til å forestille oss den situasjonen vi har satt oss selv i.¹² Når vi konfronteres med ting vi ikke kan klassifisere eller forstå, er det ofte lettere å late som om de ikke finnes i det hele tatt, og det er dette vi gjør når vi ikke tar innover oss at atombomben er en realitet. Den virkelige trusselen er dermed ikke bomben i seg selv, men vår *apokalyptiske blindhet* i møte med den.

Denne analysen gir oss et utgangspunkt for å snakke om andre potensielle katastrofer som kan komme til å ramme verden. Hvordan ville Anders ha kommentert utviklingen vi har sett siden hans tid?

Klimakrisen er den nye atombomben

Det blir ofte sagt at en av teknologiens store fordeler ligger i dens evne til å forene oss på tvers av landegrenser. For atombomben gjelder dette i en ekstrem forstand: den er absolutt inkluderende og angår oss alle fordi dens potensielle skadevirkninger ikke begrenser seg til et bestemt geografisk område. For radioaktive skyer spiller grenser ingen rolle. Steder som før lå langt unna hverandre har blitt naboregioner, skriver Anders.¹³

Samtidig som avstanden mellom steder har blitt mindre, har atombomben også visket vekk grenser

i tid, altså mellom generasjoner, argumenterer han. På samme måte som en atombombe vil kunne få følger utenfor det geografiske området den treffer, vil den radioaktive strålingen også kunne påvirke fremtidige generasjoner. Fremtiden er altså betinget av våre nåtidige handlinger. Setter vi fyr på vårt eget hus er det ikke bare det som står i brann; «nåtiden griper inn i fremtiden og legger alle ubebygde hus i aske.»¹⁴ Den fjerne fremtiden, som vi kun har forholdt oss til på en abstrakt måte, har blitt vår nabo i nåtiden.¹⁵

Siden Anders' tid har dette poenget blitt nesten banalt. Det er vanskelig å snakke om internasjonal politikk og utvikling uten å ty til den tynnslitte frasen «i en stadig mer globalisert verden». Verden har blitt mindre, og flyktningkriser og klimaendringer er utfordringer som ikke lar seg redusere til en lokal kontekst. Ansvar for fremtidige generasjoner får også stadig større plass i en stadig mer fremtidsorientert politisk diskurs. En viktig årsak til dette er nevnte klimaendringer,¹⁶ som kan komme til å gjøre jorden ubeboelig, men over en lengre tidsperiode og gjennom en mer kompleks årsakssammenheng enn det som er tilfellet for atombomben, noe som gjør det promethevske gapet enda vanskeligere å overkomme.

Klimaendringer kan forstås som enda et eksempel på hvordan vi «kaster lenger enn det vi nærsynte klarer å se»,¹⁷ for å bruke Anders sin formulering. Vi må «ta igjen oss selv»¹⁸ slik at vi klarer å innse konsekvensene av handlingen våre, og gjøre noe med dem. Men hvordan får vi dette til? Spørsmålet Anders stiller hører godt hjemme i dagens miljøpolitiske debatt. Problemstillingen har blant annet dukket opp i et foredrag den norske psykologen og økonomen Per Espen Stoknes har holdt i det populære TED-talk-formatet med tittelen «How to transform apocalypse fatigue into action on global warming».¹⁹ Her argumenterer han for at den største utfordringen vi står overfor i møte med klimaendringene er å finne mellom ørene våre: Ulike forsvarsmekanismer, som kognitiv dissonans og en følelse av at disse tingene skjer langt unna eller langt fram i tid og dermed ikke angår oss, gjør at vi ikke klarer å innse alvoret. Anders ville ha nikked bifallende og sagt at vi er like blinde for apokalypsen i dag som før.

Man kan innvende at det tross alt står bedre til i dag enn det det gjorde på Anders sin tid. Fremtidstenkning -og beredskap er i økende grad en viktig del av politikkkutforming og politisk debatt. Internasjonale samarbeidsavtaler om klima har kommet på plass, og EU har et eget rammeverk for ansvarlig forskning og innovasjon. Bærekraft er et nøkkelbegrep: utviklingen må ikke ødelegge for fremtidige generasjoners mulighet til å tilfredsstille sine behov.

En andersiansk advarsel vil være at strategidokumenter, handlingsplaner og 2-gradersmål kan gi oss en falsk trygghet på at vi forbereder oss på fremtiden, når det vi gjør langt ifra er tilstrekkelig. Uavhengig av hvor mye vi planlegger fremtiden, dras vi alltid tilbake til nåtiden og ser på fremtiden som noe vi ikke trenger å forholde oss til enda.²⁰ Bærekraftsbegrepet er et godt eksempel på hvordan vi skaper en falsk beredskapstrygghet. Opprinnelig var begrepet knyttet til miljøbevegelsen, som mente at vi måtte begrense vekst og forsøkte å skape bevissthet omkring ressursforbruket i den vestlige delen av verden. Men ved å inkludere «utvikling» i forståelsen av

begrepet skapte man en idé om bærekraft som innebærer at det blir ensbetydende med økonomisk vekst og tiltro til teknologien.²¹ Igjen er det maskinene som blir drivkraften for historien, ville kanskje Anders ha sagt: vi tror at maskiner er hjelpemidler som gjør oss i stand til å løse problemer og nå bestemte mål, men i virkeligheten betinger de måten vi lever på.

Verdens ende og fremtiden

Begrepet om fremtiden står sentralt når Anders skal forklare både hvordan apokalypseblindheten oppstod og hvordan vi kan komme oss ut av den. Forklaringen på apokalypseblindheten ligger i den optimistiske fremskrittstroen som vokste fram etter den industrielle revolusjonen, mener han. Forståelsen av historien som en endeløs og ufeilbarlig progresjon gjør oss dårlig rustet til å ta inn over oss muligheten av et annet utfall: «man var ikke innstilt på noen slutt, for det fantes hverken noe dårlig eller noen slutt.»²² Fremskrittstro gjør oss med andre ord fremtidsblinde.²³ Men Hiroshima viser at fremtiden, som vi hele tiden har forholdt oss til som åpen og full av muligheter, kanskje aldri kommer til å komme.

Anders låner bibelhistorien om Noah og arken for å illustrere dette poenget i en fortelling med tittelen «Die beweinte Zukunft» («Den sørgelige fremtiden»²⁴). Noah advarer menneskene om verdens nært forestående ende, men ingen tror på ham, og Noah er lei av å banke på dører bare for å bli ledd av og ignorert. I fortellingen raser Noah mot Gud fordi han ikke har fått nok tid til å overbevise menneskeheten, og beslutter seg for å ta i bruk nye virkemidler for å nå gjennom med sitt budskap. Han ikler seg tradisjonelle begravellesklær, dekker hodet sitt med aske og går inn i byen. Raskt kommer nysgjerrige bort til ham og lurer på hvem han har mistet. Noah svarer at det faktisk er veldig mange, og at alle hans tilhørere er blant dem. På spørsmål om når denne katastrofen skal inntreffe, svarer han at det kommer til å skje i morgen. «I overmorgen vil syndefloden være noe som har vært,» fortsetter han. «Jeg har kommet til dere i dag for å snu på tiden og sørge over morgendagens døde i dag. I overmorgen vil det være for sent.»²⁵ Noahs tale gjør så stort inntrykk på tilhørerne at de, en etter en, utover kvelden og etter hvert som regnet tiltar, tilbyr seg å hjelpe ham med å gjøre ferdig arken, «for å gjøre ordene hans usanne».²⁶

Et viktig poeng for Anders er at vi aldri må miste den mulige apokalypsen av syne, for det er ikke slik at vi kommer til å komme i en situasjon hvor den slutter å være en trussel. Anders skiller mellom *Endzeit* og *Zeitenende*, som vi kan oversette til *endetid* og *enden på all tid*. Endetiden er vår tidsalder, som vi kommer til å befinne oss i, helt til verdens ende inntreffer. Igjen kan atombomben fungere som illustrasjon: At Nord-Korea er villig til å stanse sitt kjernefysiske testprogram dersom de får egne sikkerhetsgarantier av USA, er en god nyhet for verdensfreden og forlengelsen av endetiden, men det betyr ikke at vi kan puste lettet ut. For eksempel rapporterer Russland om at de har testet ut nye atomvåpen med ubegrenset rekkevidde. Totalt ni land er i besittelse av nærmere 15 000 atomstridshoder, de fleste av dem mange ganger kraftigere enn bombene som ble sluppet over Hiroshima og Nagasaki.²⁷ Uansett hvor godt vi lykkes med global nedrustning, vil atombomben alltid kunne lages på nytt, og vi kan derfor aldri bli kvitt trusselen

fullstendig.

Oppgaven vår er klar, mener Anders: «Vi må sørge for at endetiden, selv om den på et hvilket som helst tidspunkt kan bli enden på all tid, blir endeløs.»²⁸ Med andre ord er apokalypsen allerede over oss, og siden det er lite vi får gjort med det, består vår oppgave i å holde slutten på avstand så lenge vi kan. Den eneste måten å gjøre dette på er en radikal utvidelse av forestillingsevnen vår – vi må overkomme det prometheanske gapet mellom forestillingsevnen og handlingene våre på den ene sidene, og konsekvensene av dem på den andre. Dette gjør vi ved å utvide vår moralske fantasi slik at vi klarer å forstå og ta inn over oss de enorme konsekvensene handlingene våre har og ta stilling til dem.²⁹

Det er viktig å understreke at dette for Anders ikke betyr at vi skal vende tilbake til et teknologisk primitivt samfunn. Anders er ikke en konservativ fortidsnalgiker, han er snarere opptatt av å understreke at vi må være fremtidsrettet og forsøke å ta igjen utviklingen slik at vi kan være i forkant av den. I likhet med antikkens profeter må vi forsøke å forutsi fremtiden, eller bedrive «prognostisk tolkning», som Anders kaller det.³⁰ Det betyr at vi ikke skal forsøke å dra en logisk slutning om hvordan fremtiden vil bli basert på hvordan ting er nå; vi må lære oss å «se morgendagen i dagen i dag».³¹ Anders skriver selv at han er usikker på hvordan man skal gjøre dette og gir ingen løsningsforslag, men tekstene hans kan forstås som et forsøk på å undersøke og tolke måten vi lever på og hvor vi er på vei. For å konkludere med åpningssitatet til *Menneskets utdaterthet 2*:

«Det er ikke tilstrekkelig å forandre verden. Det gjør vi uansett. Og videre skjer dette til og med uten at vi trenger å bidra til det. Vår oppgave består i å tolke denne forandringen, nettopp fordi vi må forandre den. Dette må vi gjøre for at verden ikke skal forandre seg videre uten oss, og til slutt blir til en verden hvor vi ikke finnes mer.»³²

NOTER

¹ Günther Anders, *Endzeit und Zeitenende: Gedanken über die atomäre Situation* (München: C.H. Beck, 1972), 93. [Alle oversettelser i denne teksten er mine egne.]

² Den norske Nobelkomite, «Nobels Fredspris 2017,» 2017, <https://www.nobelpeaceprize.org/no/Nobels-Fredspris-2017>.

³ Christian Dries, *Günther Anders* (Paderborn: Wilhelm Fink GmbH & Co. Verlags-KG, 2009), 12.

⁴ Ibid, 13.

⁵ Günther Anders, *Die Antiquiertheit Des Menschen. Band 1: Über Die Seele Im Zeitalter Der Zweiten Industriellen Revolution* (München: C.H. Beck, 1956), 15.

⁶ Günther Anders, *Endzeit Und Zeitenende: Gedanken Über Die Atomare Situation* (München: C. H. Beck, 1972), 14–15. (En av Anders fabler lyder slik: "- Grenseløs overdrivelse! sa vinduet etter at mikroskopet hadde fortalt om sine observasjoner. Og epidemien raste videre." (Der Blick von Turm, 45)

⁷ Anders, *Die Antiquiertheit Des Menschen. Band 1: Über Die Seele Im Zeitalter Der Zweiten Industriellen Revolution*, 8.

⁸ Korrespondansen deres ble senere utgitt i bokform med tittelen *Burning Conscience*. Eatherlys historie er en god illustrasjon på de nye moralske utfordringene teknologisk krigføring førte med seg, og både Anders og andre i antiatombevegelsen brukte ham som symbol for USAs dårlige atomsamvittighet. Nettopp derfor bør man nærme seg brevene med en viss skepsis. Skildringene som finnes om Eatherlys historie er ulike og til tider motstridende. Mens antiatombevegelsen brukte Eatherly-saken for å vise hvor totalødeleggende slike våpen er for både samfunnet og individet, peker andre på at han slet med psykiske problemer lenge før Hiroshima. Boken mer enn antyder at Eatherlys forsøk på å bli utskrevet fra det psykiatriske sykehuset i Waco ble motarbeidet av myndighetene for å forhindre ham fra å åpent kritisere atombomben, men bevisene på denne påstanden uteblir. Eatherly og Anders møttes aldri.

⁹ Anders, *Endzeit Und Zeitenende: Gedanken Über Die Atomare Situation*, 97.

¹⁰ For å forklare forholdet mellom menneske og teknologi, låner Anders myten om Promethevs. Den går omtrent slik: Gudene skapte mennesket ved å blande ild og jord sammen. Etter skapelsen ba de titanene Epimetheus og Prometheus om å utstyre dem med passende egenskaper. Epimetheus gav noen styrke og andre hurtighet, og utstyrte de ulike dyrene med vinger, hover eller klør etter behov. Da Promethevs skulle inspisere fordelingen, så han at menneskene ikke hadde fått noe og var nakne og overlatt til seg selv. For å hjelpe dem stjal Promethevs ild fra gudene. Dette betød mer enn at varme og overlevelse var sikret; ilden satte oss i stand til å utvikle en kultur. (Det hele endte ganske dårlig for Promethevs: Zeus syntes lite om tyveriet og straffet ham ved å lenke ham fast i en stein å la en ørn spise leveren hans, som vokste ut på nytt hver kveld slik at straffen kunne gjentas i det uendelige.)

¹¹ Claude Eatherly and Günther Anders, *Burning Conscience* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1961), 108–109.

¹² Anders, *Endzeit Und Zeitenende: Gedanken Über Die Atomare Situation*, 96.

¹³ Günther Anders, *Hiroshima Ist Überall* (München: C. H. Beck, 1982), 220.

¹⁴ Ibid, 95

¹⁵ Ibid, 220.

¹⁶ I et brev til Hans Jonas etter den første internasjonale oljekrisen skriver han: «I dag ser jeg, i likhet med deg, at det finnes mer grunnleggende farer; hvis jeg skulle ha begynt å skrive i dag, ville jeg ikke ha begrenset meg til atomfaren i mine prognoser og advarsler.» (Dries, *Günther Anders*, 98.)

¹⁷ Anders, *Die Antiquiertheit Des Menschen. Band 1: Über Die Seele Im Zeitalter Der Zweiten Industriellen Revolution*, 283.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Foredraget finnes på TED sine nettsider:

https://www.ted.com/talks/per_espen_stoknes_how_to_transform_apocalypse_fatigue_into_action_on_global_warming.

²⁰ Ulrike Ehgartner, Patrick Gould, and Marc Hudson, "On the Obsolescence of Human Beings in Sustainable Development," *Global Discourse* 7, no. 1 (2017): 71, <https://doi.org/10.1080/23269995.2017.1300417>.

²¹ Ehgartner, Gould, and Hudson, 75.

²² Anders, *Die Antiquiertheit Des Menschen. Band 1: Über Die Seele Im Zeitalter Der Zweiten Industriellen Revolution*, 278.

²³ Ibid, 282.

²⁴ I tillegg til filosofiske tekster, skrev Anders også fortellinger, fabler, og to romaner. For ham er disse fremstillingsformene en annen måte å forklare og utforske de filosofiske problemstillingene han er opptatt av.

²⁵ Anders, *Endzeit Und Zeitenende: Gedanken Über die Atomare Situation*, 5.

²⁶ Ibid, 10.

²⁷ ICAN, "Nuclear Arsenals," accessed March 6, 2018, <http://www.icanw.org/the-facts/nuclear-arsenals/>.

²⁸ Anders, *Endzeit Und Zeitenende: Gedanken Über Die Atomare Situation*, 93.

²⁹ Anders, *Hiroshima Ist Überall*, 219–20.

³⁰ Günther Anders, *Die Antiquiertheit Des Menschen. Band 2: Über Die Zerstörung Des Lebens Im Zeitalter Der Dritten Industriellen Revolution* (München: C.H. Beck, 1980), 428.

³¹ Anders, 428. Anders nevner Jules Vernes, som han mener var en profet for den teknologiske revolusjonen på samme måte som Karl Marx var det for den sosiale, som et eksempel.

³² Anders, *Die Antiquiertheit Des Menschen. Band 2: Über Die Zerstörung Des Lebens Im Zeitalter Der Dritten Industriellen Revolution.*